

KARAKTERISTIEK EN VISIE GEMEENTELIJKE BEGRAAFPLAATSEN AMELAND

Bureau Funeraire Adviezen
Amsterdam, november 2017

Opdrachtgever:

Gemeente Ameland
Jelmeraweg 1
9162 EA Ballum-Ameland

Contactpersoon: dhr. P.C. Kooiker

Uitvoering

Bureau Funeraire Adviezen
Jisperveldstraat 73
1024 AC Amsterdam

Telefoon: 06-10816145

e-mail: info@funerair.nl

website: www.funerair.nl

Tekst en fotografie : **Bureau Funeraire Adviezen**, Leon Bok
Redactie : **Bureau Funeraire Adviezen**, José Hageman

Foto voorzijde: Stèle voor de commandeur Driewes, gestorven 1795 op het kerkhof van Nes.

Amsterdam, november 2017

Rapport nr. 2017-65

© Bureau Funeraire Adviezen. Alle rechten voorbehouden.

Conform de algemene voorwaarden, artikel 5 mag het opgeleverde product door de opdrachtgever aangewend worden voor presentatie en publicatie, binnen de strekking van de opdracht. Indien foto's en teksten door opdrachtgever worden aangewend voor andere publicaties of andere doeleinden, dan dient Bureau Funeraire Adviezen hiervoor uitdrukkelijk toestemming te geven. Aan gebruik, anders dan voor de doelstelling van de opdracht, kan Bureau Funeraire Adviezen kosten verbinden.

Ondanks alle zorg die aan de samenstelling van dit rapport is besteed, kan Bureau Funeraire Adviezen niet aansprakelijk worden gesteld voor enige schade die ontstaat of ontstaan is, doordat Bureau Funeraire Adviezen bij de uitvoering van de overeenkomst is uitgegaan van door de opdrachtgever verstrekte onjuiste en/of onvolledige gegevens.

INHOUD

1	INLEIDING.....	3
2	GESCHIEDENIS EN KARAKTERISTIEK	5
2.1	Ballum.....	6
2.1.1	Karakteristiek.....	7
2.2	Hollum	8
2.2.1	Karakteristiek.....	9
2.3	Nes.....	10
2.3.1	Karakteristiek.....	11
2.4	Gedeelde karakteristieken	13
2.5	Niet gedeelde karakteristieken	14
3	HUIDIGE SITUATIE	15
3.1	Ballum.....	15
3.2	Hollum	16
3.3	Nes.....	17
3.4	In bredere context.....	19
3.5	Conclusie	19
4	VOORSTEL VISIE	21
4.1	Input	21
4.2	Visie	21
4.3	Gevolgen visie.....	22
5	BETEKENIS VISIE.....	23
5.1	Uitwerking van de beschreven gevolgen	23
5.2	Beleidsaanpassingen	25
6	ADVIES	28
7	BRONNEN EN LITERATUUR	29

1 INLEIDING

De gemeente Ameland beschikt over drie gemeentelijke begraafplaatsen. Deze begraafplaatsen liggen in de dorpen Ballum, Hollum en Nes. De drie begraafplaatsen kennen alle een middeleeuwse oorsprong die zich vandaag de dag nog bij één begraafplaats manifesteert: die van Hollum. Daar is nog een kerk aanwezig terwijl die bij de twee andere begraafplaatsen verdwenen is. Bij beide begraafplaatsen is het verdwijnen van de kerk aangegrepen om ter plekke graven te gaan uitgeven. Ondanks hun middeleeuwse oorsprong hebben de begraafplaatsen over de tijd ingeboet aan historische kwaliteit door afbraak van kerken, uitbreidingen of doordat de stedenbouwkundige setting in de loop der tijd veranderd is. Desondanks zijn er nog wel degelijk cultuurhistorische waarden aanwezig maar die zijn of archeologisch of zijn ze vooral zichtbaar in de nog aanwezige grafmonumenten. In twee gevallen zijn die waarden ook erkend door het feit dat er sprake is van aanwijzing (van onderdelen) als rijksmonument. Voor Nes geldt dat de resten van de fundamenten van het vroeg Middeleeuwse tufstenen kerkgebouw archeologisch beschermd worden (monumentnummer 7646). In Ballum is sprake van bescherming van de grondslagen van een kapel, waarschijnlijk annex het Cammingha-slot en de grote grafzerk van Wytse van Cammingha (1552), vervaardigd door Vincent Lucas die in de voormalige koorsluiting ligt en thans door een ombouw beschermd wordt (monumentnummer 7658). In Hollum is het kerkhof aangewezen als een terrein van hoge archeologische waarde, terwijl kerk en kerkhof ook opgenomen zijn in het beschermde dorpsgezicht.

Cultuurhistorische waarden zijn vooral herkenbaar in de honderden grafmonumenten op de drie begraafplaatsen. In 2015 heeft het college van B&W van de gemeente Ameland met het oog daarop voorgesteld om een lijst van waardevolle grafmonumenten voor de drie begraafplaatsen te laten opstellen. Hiertoe is een werkgroep ingesteld die voor 31 december 2017 haar werk dient af te ronden. B&W hebben tevens voorgesteld zogenaamde eregalerijen in te richten voor het plaatsen van waardevolle grafmonumenten en de grafmonumenten die niet op een graf of in de eregalerij zijn geplaatst te verwijderen. Het is de bedoeling dat de werkgroep gemotiveerd adviseert over het plaatsen van de waardevolle grafmonumenten, maar stichting De Ouwe Pôlle Ameland heeft daarnaast verzocht om een breed gedragen visie op de uitgifte van graven, het onderhoud van de begraafplaatsen en het vergunnen van grafbedekkingen.

Afb. 1 Waardevolle grafmonumenten, zoals hier in Hollum, dragen sterk bij aan het karakteristieke beeld.

Karakteristiek en visie gemeentelijke begraafplaatsen Ameland

De gemeente Ameland heeft in het verleden ten aanzien van de grafbedekkingen op het oude deel van Hollum regels opgesteld en voorts is ze van mening dat het opstellen van een lijst van waardevolle grafmonumenten als noodzakelijk wordt geacht inzake behoud en exploitatie van de begraafplaatsen. Met het oog op de vraag van de stichting De Ouwe Pôlle en het tot nu gevoerde beleid heeft de gemeente Ameland aan Bureau Funeraire Adviezen verzocht om een breed gedragen visie op te stellen voor de drie begraafplaatsen.

Om dit te bereiken heeft Bureau Funeraire Adviezen gesprekken gevoerd met betrokkenen en is een bezoek gebracht aan de begraafplaatsen. Vervolgens is per begraafplaats een karakteristiek opgesteld waarin beschreven is wat de waarden van die begraafplaats zijn en hoe deze zich ontwikkeld hebben. Vanuit die karakteristieken is per begraafplaats een visie geschreven waarna enkele overkoepelende uitgangspunten vastgesteld zijn voor zowel het behoud van cultuurhistorische waarden als een goede exploitatie van de begraafplaatsen. In dit rapport is een weerslag gegeven van het geschetste traject. In hoofdstuk 2 is per begraafplaats een korte geschiedenis beschreven alsmede een karakteristiek. Dat betekent dat hierin gedefinieerd is wat bepalend is voor de begraafplaatsen en wat de herkenbare waarden zijn. Samenvattend is hier ook beschreven welke karakteristiek de drie begraafplaatsen gemeen hebben. In hoofdstuk 3 is per begraafplaats een beschrijving gegeven van de huidige situatie met daarin knelpunten, bedreigingen, mogelijkheden en kansen voor de toekomst voor zover aanwezig. In hoofdstuk 4 is een brede visie verwoord die tijdens een bijeenkomst met de betrokkenen besproken is. Daarbij zijn ook de gevolgen van de visie besproken. Wat de visie betekent voor het beleid van de gemeente ten aanzien van de begraafplaatsen is beschreven in hoofdstuk 5. In hoofdstuk 6 wordt een advies gegeven over de verdere aanpak.

2 GESCHIEDENIS EN KARAKTERISTIEK

Het eiland Ameland is een relatief jong eiland, feitelijk een samenstel van drie aaneengegroeide eilanden. Tot in de dertiende eeuw werden deze eilanden nog gescheiden door slenken en vormden de eerste dorpen geïsoleerde nederzettingen. Geholpen door kunstmatige dijken en stuifdijken sloot de smalle duinenrij in de tweede helft van de negentiende eeuw de eilanden aaneen. Maar toen waren de dorpen Oerd en Sier al ondergestoven en verlaten. In 1368 werd de heerlijkheid Ameland beleend aan Arent van Egmond. In 1424 ging de heerlijkheid over naar de Ritske Jelmera. Hij bouwde Jelmerastate te Ballum. Nadat kleinzoon Haye in 1458 huwde met Doedt Sjuckesdr. Van Dokema, weduwe van Pieters van Cammingha, ging hij die achternaam gebruiken. In de eeuwen daarna was het eiland onafhankelijk, totdat het in 1801 bij Friesland werd gevoegd. Ondertussen was vanuit de dorpen op het eiland in de zeventiende eeuw een rijke koopvaardij ontstaan, in de achttiende eeuw gevolgd door de even lucratieve walvisvaart. Deze bestaansbronnen brachten veel rijkdom, maar ook onzekerheid. Niet iedereen keerde terug van de gevaarlijke reizen. Wie het wel gelukte maakte vaak fortuin. Die rijkdom is onder meer terug te zien op de kerkhoven en begraafplaatsen op het eiland. Die begraafplaatsen liggen alle op een hoogte van drie tot vier meter, ruim boven het hoogwaterpeil. De geschiedenis van de drie begraafplaatsen loopt in het begin behoorlijk gelijk op maar vanaf halverwege de achttiende eeuw vinden er gebeurtenissen plaats die tot meer verschillen leiden. Overigens is niet van alle drie begraafplaatsen even veel bekend.

2.1 Ballum

Het esdorp Ballum is ontstaan in de late middeleeuwen. Het kreeg een belangrijke betekenis doordat de heer van Ameland, Ritske Jelmera er zijn state bouwde, het latere Camminghaslot. Dit begin vijftiende eeuw gebouwde slot werd in de zeventiende eeuw nog eens belangrijk uitgebreid. In 1704 kwam Ameland in het bezit van de toen 17-jarige Johan Willem Friso van Nassau-Dietz. Hij was in 1696 al erfstadhouder geworden van Groningen en Friesland. Johan Willem Friso en zijn opvolgers maakten echter nauwelijks gebruik van het slot waardoor het in verval raakte. In 1828 werd het slot voor de sloop verkocht en daarna afgebroken. Ten oosten van het slot was begin veertiende eeuw een kerkje gebouwd, gewijd aan sint Barbara. Waarschijnlijk was het kerkje ouder dan het slot. De kerk was

Afb. 2 Het kerkje in 1722, getekend door J. Stellingwerf.

Afb. 3 Situatie van de begraafplaats rond 1830, nog met de kerk in het midden (bron: Beeldbank Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed)

ongeveer twintig meter lang en ruim acht meter breed met dikke muren opgetrokken van kloostermoppen. In 1640 werd de kerk gerestaureerd en nog eens in 1773. Voor het koor lag een monumentale zerk voor Wytzo van Cammingha die de grafkelder voor de familie afdekt. Deze zerk is in 1552 gemaakt door Vincent Lucas uit Franeker. Lucas was een bekende steenhouwer die meer van dergelijke Renaissance-stenen op zijn naam heeft staan. Of er verder in de kerk begraven werd, is niet bekend. De vloer was belegd met verschillende estrikken, geglazuurd en ongeglaazuurd. Nadat de kerk in 1838 wegens bouwvalligheid werd afgebroken, bleef de zerk op de grafkelder achter. In 1832 is elders in het dorp een nieuwe kerk gebouwd die vandaag de dag nog steeds bestaat. Het kerkhof bleef in gebruik. De oudste grafstenen, afgezien van de grote zerk uit 1552, dateren uit de achttiende eeuw.

2.1.1 Karakteristiek

De begraafplaats ligt aan de zuidoostzijde van het dorp met rondom naar twee zijden vrij zicht op de polder. De begraafplaats is toegankelijk via een laag houten dubbel hek dat gevat is in een even hoge muur. De muur is voorzien van een rollaag en omgeeft de gehele begraafplaats. Op de muur is op sommige plaatsen de regelnummering zichtbaar in witte cijfers op een zwarte achtergrond. Aan de binnenzijde van deze muur staat rondom een rij bomen die met name in de zomer de begraafplaats een besloten karakter geven. Tussen de bomen en de rijen graven is een strook vrijgehouden die gebruikt wordt als zogenaamd 'ommepad'. Van oudsher werd zo'n pad gebruikt om een aantal rondjes om de kerk te lopen om de duivel op het verkeerde been te zetten. Meestal gebeurde dat onder het luiden van de klok.

Meest opvallend in Ballum is het huisje dat centraal op de begraafplaats staat. Het huisje meet ongeveer tien bij vijf meter en is gebouwd in de stijl van de Amelandse huizen. De grafmonumenten staan in strakke rijen op een noord-zuid oriëntatie wat betekent dat de graven gericht zijn op het oosten. De grafmonumenten zijn voornamelijk van hardsteen met een overwegend smal en verticaal

Afb. 4 Overzicht van de begraafplaats in 2016.

uiterlijk. De hoogte van deze grafmonumenten varieert van iets meer dan een meter tot wel bijna twee meter. Dit type stèle, in verschillende vormen, past in de traditie van de Noord-Nederlandse grafcultuur waarbij van oorsprong plankvormige grafpalen de gewoonte waren. De oudste grafpalen zijn smal en voorzien van een afgeronde top. Naarmate de stèles op minder oude graven staan, is een verbreding zichtbaar en worden ook klassieke thema's in de vormgeving verwerkt. De karakteristiek van de begraafplaats is door de aard van deze grafstenen nogal verticaal gericht. Ook is het uiterlijk veelal grijsgroen door de kleur van het hardsteen en de typische verwerking van het materiaal waarbij alg, mos en korstmoss een grote rol spelen. In dit beeld lijken nauwelijks verstoringen voor te komen doordat nagenoeg alle stèles in het gras staan. Die verstoringen zijn er echter wel in de vorm van grafmonumenten uit de laatste decennia. Deze grafmonumenten zijn lager, breder en kennen een ander uiterlijk. De stenen zijn meer gepolijst, verwerken minder snel en zijn over het algemeen donkerder. Doordat de meeste grafmonumenten nog van het oude type zijn vallen veel nieuwere stenen al snel weg achter de andere.

Het karakter van de begraafplaats in Ballum wordt dus gevormd door hoge, verticale grafmonumenten die een typisch verweringspatroon hebben binnen een met bomen omzoomde ruimte waarin centraal een fors gebouw geplaatst is.

2.2 Hollum

Ook Hollum is een esdorp dat ontstaan is in de middeleeuwen. Van oorsprong had het twee kernen waar in de zuidelijke waarschijnlijk al in de elfde eeuw een kleine kerk stond met daaromheen een grafveld. De kerk is nadien vergroot in tufsteen en bij latere vergrotingen zijn kloostermoppen

Afb. 5 Kadastrale kaart van ongeveer 1830 waarop de ronde vorm van het kerkhof goed zichtbaar is (bron: Beeldbank Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed)

toegepast. In 1569 werd de kerk verwoest door watergeuzen. Lange tijd was de kerk onbruikbaar maar bij de herbouw werden bestaande delen bewaard. In 1678 werd de kerk weer in gebruik genomen, dit keer als protestantse kerk. Dat er in de kerk begraven werd bewijzen onder meer twee hardstenen grafzerken voor Eduard Neuhusius (1695) en zijn vrouw en dochter (1707). Van oorsprong werd rondom de kerk begraven. Bij opgravingen zijn resten van lichamen opgegraven die ooit buiten de eerdere kerken waren begraven, maar uiteindelijk onder de kerk terecht zijn gekomen. Het kerkhof had oorspronkelijk een ronde vorm, zoals we die we kennen van veel Friese en Groninger kerkhoven. Het kerkhof werd lange tijd omsloten door een muur. Die muur is ook te vinden op een tekening van Jacobus Stellingwerf uit 1723. Op die tekening sluit de muur het kerkhof nog geheel af, maar dat is vandaag de dag niet meer het geval door een naoorlogse uitbreiding aan de achterzijde. De uitbreiding heeft het oppervlak van het kerkhof verdubbeld maar helaas ook de authentieke uitstraling van het kerkhof grotendeels te niet gedaan. De ronde vorm van het kerkhof is voorsnog herkenbaar aan de noord- en westzijde. Daar staat ook een eenvoudige muur rondom met bij de toegangen bredere steunberen. Op het kerkhof rondom de kerk staan nog veel interessante grafmonumenten waarvan de oudste uit het midden van de achttiende eeuw dateren. Een groot aantal grafmonumenten herinnert hier nog aan de zogenaamde Groenlandvaart die grote welvaart naar het eiland bracht. Veel grafmonumenten herinneren aan de koopvaardij in de achttiende en negentiende eeuw en er zijn veel grafmonumenten te vinden die verwijzen naar de rol van de zee.

2.2.1 Karakteristiek

Het kerkhof ligt aan de zuidzijde van het dorp oostelijk van de doorgaande weg door Hollum. Aan de zuid- en oostzijde bestaat grotendeels vrij zicht op de polder. Het kerkhof is via verschillende ingangen toegankelijk. Aan de voorzijde is een smalle ingang met een houten hek opgenomen in een lage muur. Aan de noordzijde geeft een dubbel houten hek in de muur toegang tot het kerkhof via een bestraat pad dat richting de kerk loopt. Verderop, aan het eind van de muur, is nog eens een dubbel houten hekwerk opgenomen dat toegang geeft tot het nieuwere deel van het kerkhof. De muur is voorzien van een rollaag met bij de ingangen stevige steunberen. De muur ontbreekt aan de achterzijde waar over de gehele breedte een jonger deel op het kerkhof aansluit. Aan de binnenzijde van de muur is rondom een rij bomen geplant die met name in de zomer het kerkhof een besloten karakter geven, met uitzondering van de achterzijde. Tussen de bomen en het grafveld ligt een met schelpen beslagen pad dat wordt gebruikt als ommepad. Direct rond de kerk is ook een strook vrijgehouden dat voorzien is van schelpen. De kerk is zondermeer het meest in het oog lopende element op het kerkhof. Deze kerk betreft een laatgotische eenbeukige kerk uit de vijftiende eeuw met steunberen en een vijfzijdig gesloten koor. Aan de westzijde is een hoge zadeldaktoeren opgenomen. De kerk meet ongeveer 45 meter van toren tot koor terwijl het rondom liggende kerkhof bijna 65 meter lang is. Aan de zuidzijde van het kerkhof, tussen het oude en nieuwe gedeelte staat nog een eenvoudige baarhuisje dat dateert van halverwege de jaren zestig van de vorige eeuw.

Het kerkhof kan in twee delen verdeeld worden: het oorspronkelijke kerkhof en een aansluitende uitbreiding die in 1971 in gebruik is genomen. Tussen de beide delen bestaan aanzienlijke verschillen. Op het oude kerkhof staan de grafmonumenten in strakke rijen op een noord-zuid oriëntatie wat betekent dat de graven gericht zijn op het oosten. De grafmonumenten zijn voornamelijk van hardsteen met een overwegend smal en verticaal uiterlijk. De hoogte van deze grafmonumenten varieert van iets meer dan een meter tot ruim twee meter. Deze stèles, in verschillende vormen, passen in de traditie van de Noord-Nederlandse grafcultuur waarbij van oorsprong plankvormige grafpalen de gewoonte waren. De oudste grafpalen zijn smal en meestal voorzien van een afgeronde

Afb. 6 Beeld van het kerkhof vanaf het oosten, no zonder uitbreiding (bron: Beeldbank Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed)

top maar er bestaan ook nog voorbeelden die veel eenvoudiger van aard zijn, zoals de grafpaal voor Hidde Dirksz. Kat. Naarmate de

stèles op minder oude graven staan, is een verbreding zichtbaar en worden ook klassieke thema's in de vormgeving verwerkt. De karakteristiek van de begraafplaats is door de aard van deze grafstenen nogal verticaal gericht wat uitstekend past bij de hoge toren en de verticale steunberen van de kerk. Het uiterlijk van de stenen is veelal grijsgroen door de kleur van het hardsteen en de typische verwerking waarbij alg, mos en korstmoss een grote rol spelen. Er zijn wel opvallende verstoringen van dit beeld zichtbaar door grafmonumenten die qua vorm, kleur en uiterlijke kenmerken sterk afwijken van de algemene karakteristiek. Alle grafmonumenten staan of liggen in het gras. Bij jongere grafmonumenten is enige grafbeplanting zichtbaar, iets wat waarschijnlijk in het verleden niet voorkwam.

De uitbreiding, die net wat lager ligt dan het oorspronkelijke deel van het kerkhof, wordt eveneens omzoomd door een bomensingel maar zonder muur. Het veld is vlakker dan het kerkhof dat oploopt in

hoogte vanaf de rand naar de kerk. De grafmonumenten op de uitbreiding dateren vooral uit de laatste vijf à zes decennia. De grafmonumenten kennen over het algemeen een grote variatie. Het merendeel is lager, breder en kent een ander uiterlijk dan die op het kerkhof. De stenen zijn vaak meer gepolijst, vertonen minder verwerking en zijn over het algemeen donkerder. De ruimte tussen de grafmonumenten is veel groter en veel jongere grafmonumenten hebben een vormgeving die contrasteert met de grafcultuur op het oude deel.

Het karakter van het kerkhof in Hollum kan zodoende in tweeën worden verdeeld. Eén deel waarin hoge, verticale grafmonumenten met een typisch verweringspatroon het beeld bepalen binnen een met bomen omzoomde ruimte met centraal een middeleeuwse kerk. En een tweede deel waarin een veel meer gemengd beeld ontstaat met een grotere variatie in grafmonumenten qua vorm en kleur. Wel speelt hier ook de kerk nog een rol in het aanzicht.

2.3 Nes

Net als de andere dorpen op het eiland is ook Nes ontstaan in de middeleeuwen en eveneens een esdorp. Een kerk kende het dorp aan de oostzijde, daterend uit de middeleeuwen. Deze kerk werd rond 1720 vervangen door een meer centraal gelegen kerk die later nog verbouwd is. De oude kerk stortte in 1731 in en is daarna geheel afgebroken. De begraafplaats bleef daarna gewoon in gebruik. Uit opgravingen ter plekke kwam naar voren dat de kerk mogelijk uit de elfde eeuw dateerde. Er zijn ook resten van graven gevonden onder de fundering van de kerk wat er op wijst dat hier al begraven werd voordat de kerk gebouwd werd. De kerk zou gewijd zijn geweest aan Johannes de Doper. Rond 1750 werd toestemming gegeven om de afkomende stenen van de kerk te gebruiken voor een muur rondom het kerkhof en het ophogen van de toren in het dorp. In die tijd is de begraafplaats ook opgehoogd, waarschijnlijk om ervoor te zorgen dat ter plekke gemakkelijker begraven kon worden. In 1752 waren de laatste resten van de kerk uit het zicht verdwenen. De oudste grafmonumenten op de begraafplaats dateren van slechts een jaar na dit feit.

De begraafplaats zou oorspronkelijk verdeeld zijn geweest in een deel voor de rooms-katholieke gelovigen en een deel voor gereformeerde en doopsgezinde gelovigen maar een indeling die daar op wijst is niet te vinden. In het noordwesten lag nog een deel voor drenkelingen. Daar zijn later ook oorlogsslachtoffers begraven.

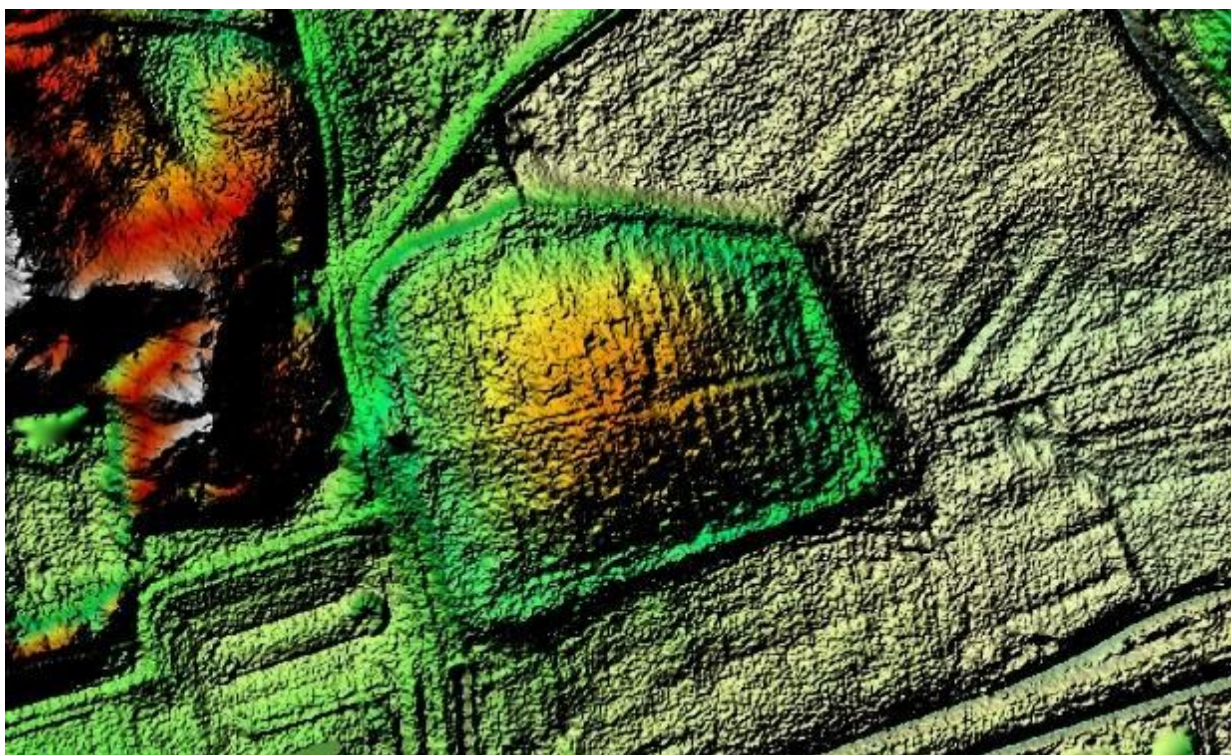

Afb. 7 De begraafplaats op een kadastrale kaart van rond 1830 (bron: Beeldbank Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed)

2.3.1 Karakteristiek

De begraafplaats ligt aan de oostzijde van het dorp met rondom vrij zicht op de omgeving. De begraafplaats is toegankelijk via een laag houten dubbel hek dat gevat is in een even hoge muur. De muur is voorzien van een ezelsrug en omgeeft de gehele begraafplaats. Op regelmatige afstand zijn lage steunberen aangebracht. Rechts van de ingang bevindt zich een opening in de muur via welke de begraafplaats ook betreden kan worden zonder door het hek te gaan. Er zit wel een buis in de muur zodat die niet zomaar door iedereen genomen kan worden (zoals herten). Ook hier staan aan de binnenzijde van de muur bomen maar het betreft hier wel een dubbele rij. Deze bomen geven de begraafplaats met name in de zomer een besloten karakter. Tussen de bomen door loopt een grasstrook die gebruikt wordt als zogenaamd ommepad. Links van de ingang staat een baarhuisje dat dateert uit de jaren vijftig van de twintigste eeuw. Het eenvoudige bakstenen huisje staat op rechthoekige grondslag en is onder een schilddak gebracht.

Opvallend is dat vanaf de ingang een met schelpen beslagen pad naar het midden van de begraafplaats loopt. Dit is tevens het hoogste deel van de begraafplaats, want de gehele begraafplaats vertoont een lichte bolling met het hoogste punt op bijna 5 meter boven NAP terwijl de randen meer dan een meter lager liggen. Langs dit pad staan dezelfde bomen als in de rand wat deze begraafplaats wel een andere

Afb. 8 Op de Algemene Hoge kaart Nederland is goed de bolling van het grafveld te zien met in het midden het hoogste punt.

uitstraling geeft dan de andere twee.

De grafmonumenten staan net als in Ballum en Hollum in strakke rijen op een noord-zuid oriëntatie wat betekent dat de graven gericht zijn op het oosten. Aan de linkerkant staan op het grafveld enkele rijen met eenvormige witte stèles van de Commonwealth War Graves Commission (CWGC) met een zogenaamd Cross of Sacrifice. Hoewel het om een fors kruis gaat, valt het licht gekleurde voorwerp gedeeltelijk weg tegen de achtergrond en is het op geen enkele wijze verstoring voor het beeld. De particuliere grafmonumenten zijn overwegend van hardsteen met een typisch smal en verticaal uiterlijk. Deze stèles, in verschillende vormen, passen in de traditie van de Noord-Nederlandse grafcultuur waarbij van oorsprong plankvormige grafpalen de gewoonte waren. De oudste grafpalen zijn smal en voorzien van een afgeronde top. Naarmate de stèles op minder oude graven staan, is een

Karakteristiek en visie gemeentelijke begraafplaatsen Ameland

verbreding zichtbaar en worden ook klassieke thema's in de vormgeving verwerkt. De karakteristiek van de begraafplaats is door de aard van deze grafstenen nogal verticaal gericht. Toch ligt er ook nog een aantal zeer oude zerken, waaronder een die een overledene uit 1752 gedenkt. Het uiterlijk van de stenen is veelal grijsgroen door de kleur van het hardsteen en de typische verwerking waarbij alg, mos en korstmoss een grote rol spelen. Er komen diverse verstoringen voor op het grafveld in de vorm van sterk afwijkende grafmonumenten, zoals op het voorbeeld in afbeelding 8.

De grafmonumenten staan of liggen alle in het gras. De genoemde verstoringen zijn er vooral in de vorm van grafmonumenten uit de laatste decennia. Oudere afwijkende grafmonumenten die er ook te vinden zijn, zijn door hun typische verwerking en bewerking in de loop der tijd minder opvallend geworden. De jongere monumenten zijn vaak meer gepolijst, verwerken minder snel en zijn over het algemeen donkerder. Er is door de jaren een beeld ontstaan waarbij het lijkt alsof vooraan meer oudere grafmonumenten voorkomen dan achteraan op de begraafplaats.

Het karakter van de begraafplaats in Nes wordt gevormd door hoge, verticale grafmonumenten die een typisch verweringspatroon kennen binnen een met bomen omzoomde ruimte waarin een laan met bomen als het ware de richting bepaalt.

Afb. 9 Jong grafmonument tussen de oudere grafmonumenten.

2.4 Gedeelde karakteristieken

Kijken we naar de drie begraafplaatsen in samenhang dan zien we verschillende gedeelde karakteristieken. De meeste van die karakteristieken zijn duidelijk zichtbaar en op het oog herkenbaar. Een aantal is echter minder goed zichtbaar, zoals de gedeelde ontstaansgeschiedenis. Om daar kort op in te gaan: de drie begraafplaatsen zijn ontstaan bij middeleeuwse kerken op locaties die bij overstromingen van de zee zeker droog zouden blijven. Duidelijk is dat de locaties zelfs opgehoogd zijn (of uitgevlakt), wat in Hollum en Nes nu nog bijdraagt aan de huidige karakteristiek. Ook de situering en plaatsing van de graven komt voort uit die gedeelde ontstaansgeschiedenis. De graven zijn namelijk georiënteerd zoals dat op kerkhoven bij veel middeleeuwse kerkgebouwen gebruikelijk is. Een karakteristiek die voortkomt uit de vroegere situatie is de muur die alle drie begraafplaatsen (soms gedeeltelijk) nog kennen. In hoeverre die muren historisch zijn, is niet onderzocht. Wel zijn het belangrijke elementen, want ze definiëren de ruimte waarbinnen begraven wordt en ze brengen een duidelijke scheiding aan met de omgeving. Een relict van de oude situatie is ook het ommepad dat rond de begraafplaatsen loopt. Of daar altijd de bomenrij zoals zich die nu manifesteert, bij heeft gehoord is niet duidelijk. Wel is duidelijk dat bij alle drie begraafplaatsen de bomen een belangrijke bijdrage leveren in de beleving en daarmee bijdragen aan het karakteristieke beeld.

Een zeer herkenbare en goed zichtbare gedeelde karakteristiek is de grafcultuur die gevisualiseerd wordt in de talloze hoge en slanke stèles van hardsteen die op alle begraafplaatsen voorkomen. Op alle begraafplaatsen is sprake van het type stèle dat past binnen de Noord-Nederlandse grafcultuur die zich uitstrekt lang de Groningse, Friese en Noord-Hollandse kust. Naar waarde vinden we in Ballum de minst karakteristieke stèles, gevolgd door Nes met het kerkhof van Hollum als plaats waar nog de meest waardevolle collectie te vinden is. Daarbij dient nog vermeld te worden dat er ook nog veel hardstenen zerken voorkomen die echter in de karakteristiek minder opvallen, maar niet minder waardevol zijn. Een gedeelde karakteristiek is verder dat alle grafmonumenten in het gras zijn geplaatst, in principe zonder grafbeplanting.

Een gedeelde karakteristiek is verder te vinden in de ontwikkeling die de begraafplaatsen de laatste decennia meemaken op het gebied van de grafcultuur. Er worden door andere regels nieuwe typen grafmonumenten op de begraafplaatsen geplaatst die in sommige gevallen sterk contrasteren met de oude grafmonumenten, zeker als ze dicht op elkaar worden geplaatst.

2.5 Niet gedeelde karakteristieken

Er zijn ook enkele karakteristieken te vinden die de begraafplaatsen niet delen. Deze karakteristieken zijn vaak ontstaan door een andere omgang of opvatting met hetgeen zich ter plekke voordoet. Zo is de kerk van Hollum een onderdeel die deze plek een andere karakteristiek geeft dan in Ballum of Nes. Op die twee laatste plekken zijn de locaties van de kerk opgevuld met graven. In Ballum vormt juist het restant van een grafkelder met zerk nu een sterke blikvanger door het forse huisje dat over de zerk heen is gebouwd. In Hollum doet de weidsheid achter de kerk enige inbreuk op de karakteristiek van de beslotenheid die kenmerkend is voor de andere begraafplaatsen.

Hoewel ook de ligging van de drie begraafplaatsen van elkaar verschilt, vormt dit nauwelijks een inbreuk op de karakteristiek. Het kerkhof in Hollum kan men als besloten beschouwen door de bebouwing rond het kerkhof maar omdat daar ook nog de kerk zelf aanwezig is en de bomenrij, levert dit geen grote afwijking ten opzichte van de andere twee begraafplaatsen waar de bebouwing wat minder dicht op staat.

3 HUIDIGE SITUATIE

Naast een karakteristiek van de begraafplaatsen is het ook gewenst om een beschrijving te maken van de huidige situatie met daarin knelpunten, bedreigingen, mogelijkheden en kansen voor de toekomst. Het is belangrijk te constateren dat er cultuurhistorische waarden aanwezig zijn en te kunnen lezen hoe die zich manifesteren, maar minstens zo belangrijk is hoe dit effect heeft op het doel van het terrein. Dat doel is begraven en de vraag zal zijn hoe deze functie zo optimaal mogelijk benut kan worden in relatie tot de geconstateerde cultuurhistorische waarden. Die twee aspecten zullen in de visie zeker aan bod moeten komen.

Per begraafplaats zal daarom kort worden ingegaan op die aspecten die een rol kunnen spelen bij het opstellen van een brede visie.

3.1 Ballum

De begraafplaats van Ballum ligt aan een rustige straat en omgevingsfactoren spelen een kleine rol (hoewel zomer of winter wel een verschil maakt). Wat opvalt is de 'verrommeling' in het aangrenzende perceel ten oosten van de begraafplaats. Vanaf de Smitteweg valt dit op maar ook wanneer je op de begraafplaats zelf aan de oostzijde rondloopt. Tussen de begraafplaats en de Smitteweg ligt nog een perceel waarin een transformatorhuisje staat. Dit valt niet zo op door de begroeiing rondom. De toegang tot de begraafplaats ligt wat terug van de weg met links een bankje en rechts een informatiebord. Er is geen plaats waar fietsen gemakkelijk geplaatst kunnen worden. Wel ligt direct naast de begraafplaats een ruime parkeerplaats van het gemeentehuis.

De begraafplaats oogt nagenoeg vol, wat echter schijn is omdat er nog veel plaats is voor bijzettingen in bestaande graven. Ook is er her en der nog wel ruimte voor nieuwe graven. Het gras wordt frequent gemaaid wat bijdraagt aan een uniform beeld dat uitstraling geeft aan de grafmonumenten en de begraafplaats als geheel. Rechts van de ingang staat een rijtje met grafmonumenten waarvan het lijkt alsof deze daar bewust zijn geplaatst ter behoud. Dat is echter niet het geval. Deze grafmonumenten hebben geen status.

De grafmonumenten die verder te vinden zijn op de begraafplaats verkeren over het algemeen in goede staat. Van een enkel grafmonument is door ouderdom en verwerking de tekst nauwelijks meer te lezen. Dit geldt zeker voor een aantal zerken. Net als bij de andere begraafplaatsen is te zien dat bij jongere grafmonumenten beplanting is geplaatst. Mits dit laag blijft, heeft het nauwelijks invloed op het beeld. Er zijn ook grafmonumenten te vinden die blijk geven van aanpassing aan het ontstane beeld. Zo is er een monument te vinden voor Hendrik Brouwer die is gestorven in 2011. Het grafmonument is van hardsteen, betreft een stèle in de trant die past bij de grafcultuur van het eiland en bovendien een schip in de top als afbeelding draagt. Ook is er een stèle te vinden van het eind van de negentiende eeuw waarbij in 1990 en 1998 urnen zijn bijgezet. De namen van de overledenen wiens as hier is bijgezet is in hetzelfde lettertype toegevoegd aan de bestaande tekst. Dergelijke inpassingen dragen sterk bij aan het heersende beeld. Het beeld op de begraafplaats verandert echter continue doordat grafmonumenten verdwijnen en nieuwe geplaatst worden. Door hier wat voorzichtiger mee om te gaan kan het beeld wat meer consistent blijven.

Afb. 10 Voorbeeld van een recent geplaatst grafmonument in oude stijl.

Ten aanzien van asbestemmingen zijn er de reguliere mogelijkheden zoals een urnengraf en om urnen bij te zetten in een bestaand graf. Op de begraafplaats zijn bij enkele grafmonumenten losse urnen geplaatst, mogelijk zonder toestemming van de gemeente.

3.2 Hollum

Het kerkhof van Hollum neemt in het dorp een opvallende plek in. Voor het kerkhof is een tafel met bankjes geplaatst en er is ruimte om fietsen te plaatsen, er staat een prullenbak en enkele informatieborden geven informatie over kerk en kerkhof. Voor toeristen en andere geïnteresseerden is het kerkhof feitelijk goed ontsloten. De kerk is het meest imposante en opvallende gebouw in de omgeving. Over de kerk en het kerkhof is veel informatie te vinden op het internet, met name door de rijke geschiedenis en de beeldende grafmonumenten.

Het kerkhof zelf oogt nagenoeg vol maar op de uitbreiding zijn nog veel lege plaatsen te vinden. Er zijn in het verleden veel graven gereserveerd en er vinden regelmatig bijzettingen bij bestaande graven plaats. Bij het baarhuisje staat voor de lage muur een rij grafmonumenten waarvan het lijkt alsof deze daar bewust zijn geplaatst ter behoud. Dat is echter niet het geval. Deze grafmonumenten hebben geen status maar er bevinden zich wel exemplaren tussen die passen binnen de typische grafcultuur.

De grafmonumenten die verder te vinden zijn op de begraafplaats verkeren over het algemeen in goede staat. Van sommige grafmonumenten is door ouderdom en verwerking de tekst nauwelijks meer te lezen, wat bijdraagt aan de historische uitstraling van het kerkhof is. Opvallend zijn de vele afbeeldingen die te maken hebben met de zee, schepen en huizen. Die huizen zijn niet de Amelander huizen maar lijken meer op grachtenpanden zoals die in historische binnensteden op de vaste wal te vinden zijn. Net als bij de andere begraafplaatsen is te zien dat bij jongere grafmonumenten beplanting is geplaatst. Mits dit laag blijft, heeft het nauwelijks invloed op het beeld. Soms is de beplanting afgeperkt op een wijze die niet bijdraagt aan het totaalbeeld. In verband met het historische karakter van de vele grafmonumenten is 'kwaliteit' een belangrijk onderwerp. Niet alle toevoegingen bij grafmonumenten voegen kwaliteit toe, zeker als dat gebeurt in de vorm van afperkingen met materialen die meer bedoeld zijn voor particuliere tuinen.

Net als in Ballum zijn ook hier grafmonumenten te vinden die blijk geven van aanpassing aan het ontstane beeld of zelfs bijdragen aan de kwaliteit van het kerkhof. Zo is er een monument te vinden voor Dini-Bleeker-Noordik (2003) en Jan Bleeker (2013) die tevens een oudere begravene uit 1917 herdenkt, maar wel in stijl gehakt is en in hardsteen. Deze steen zal zich over jaren gemakkelijk voegen in het totaalbeeld. Ook de twee stèles voor Hendrik de Boer en zijn vrouw Rimkje Visser met respectievelijk een schip en een huis dragen bij aan de voortzetting van de grafcultuur op het eiland. Helaas zijn er ook veel grafmonumenten die absoluut niet passen in het geheel zoals dat voor Arjen Nobel (2006) en Jan Nobel (1967). Deze steen gaat compleet in tegen het gegroeide beeld op de begraafplaats. Wat feitelijk ook niet bijdraagt aan het behoud van het karakter zijn de grafmonumenten die over twee graven worden geplaatst. De oudere typen passen nog enigszins door

Afb. 11 Voor dit jonge grafmonument is een weinig passende toevoeging geplaatst als plantenbakje.

de materiaalkeuze, maar meer moderne toevoegingen vormen soms een inbreuk op het ontstane beeld.

Op de uitbreiding is een compleet ander beeld te zien. Opvallend is dat een enkeling nog geprobeerd heeft een steen te plaatsen die past binnen de oude grafcultuur. Hoewel voor dit deel de grafmaat feitelijk niet beperkt wordt, blijven dergelijke monumenten laag wat niet bijdraagt aan hun uitstraling. Ook hier wordt het gras frequent gemaaid wat bijdraagt aan een uniform beeld dat uitstraling geeft aan de grafmonumenten en de begraafplaats als geheel.

Ten aanzien van asbestemmingen zijn er de reguliere mogelijkheden als een urnengraf en om urnen bij te plaatsen in een bestaand graf. Ook is er naast het baarhuisje een klein gedeelte waar as verstrooid kan worden.

3.3 Nes

De begraafplaats van Nes ligt aan de rand van het dorp aan een rustige weg die vooral dient als fietspad en voor bestemmingsverkeer. In de nabijheid ligt een lagere school wat tijdens schooldagen voor veel beweging in de omgeving zorgt. De ingang van de begraafplaats ligt iets terug van het pad met het baarhuisje als meest in het oog lopend onderdeel. Tegenover de ingang is een voorziening gemaakt voor het stallen van fietsen, een bank en een prullenbak. Bezoekers die per auto komen kunnen gebruik maken van een groot parkeerterrein dat voor de begraafplaats ligt. Er staat geen informatiebord bij deze begraafplaats. Wel zijn op het baarhuisje twee bordjes aangebracht die verwijzen naar de graven van geallieerde soldaten en één Nederlands oorlogsgraf. Het gedeelte voor geallieerde soldaten, links van de ingang, is door de uniforme witte stèles een belangrijke blikvanger op de begraafplaats. Anders dan bij de begraafplaats van Ballum en het kerkhof van Hollum voert hier een pad naar het midden van de begraafplaats. De begraafplaats oogt op het eerste gezicht vol maar met name aan de noordzijde bevindt zich veel ruimte zonder grafmonumenten. Op het grafveld rechts staat aan de buitenzijde een rij stèles waarvan het lijkt alsof deze daar bewust zijn geplaatst ter behoud. Ook hier betreft het echter bewaarde grafmonumenten die geen status hebben. De graven waartoe ze behoorden zijn of geruimd of voorzien van een nieuw grafmonument.

Afb. 12 Rij met 'verweesde' grafmonumenten, die ook nog eens in een andere richting staan en feitelijk te dicht op elkaar.

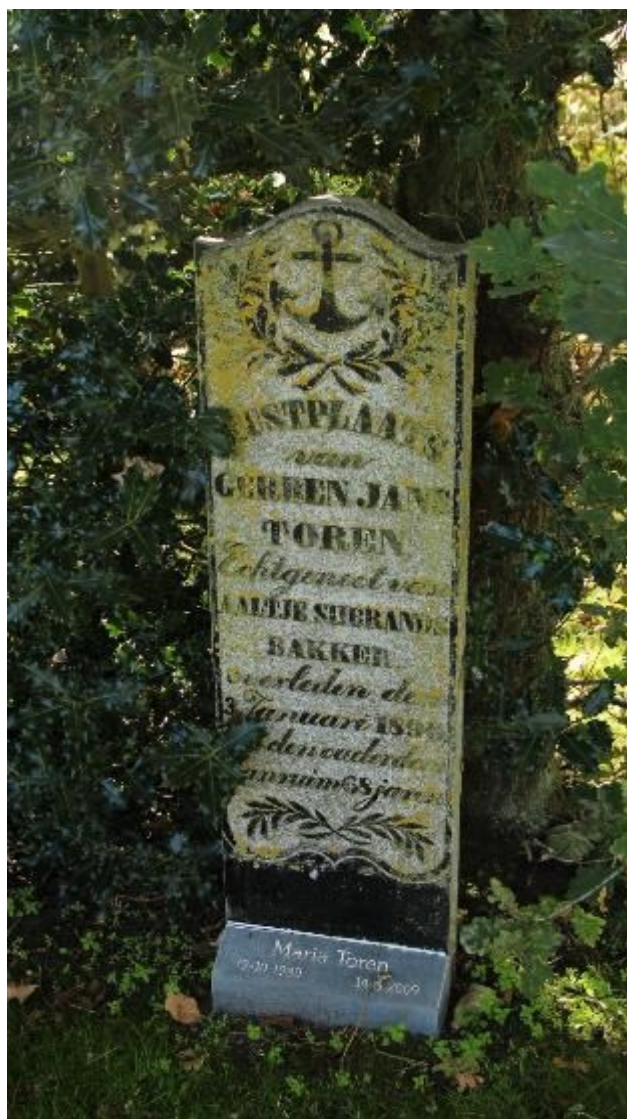
De grafmonumenten die verder te vinden zijn op de begraafplaats verkeren over het algemeen in goede staat. Een decennia geleden is een groot aantal oudere grafmonumenten gerestaureerd. Andere grafmonumenten vertonen sporen van ouderdom en verwerking waardoor de tekst nauwelijks meer te lezen is. Veel grafmonumenten bevatten een symbool en ook hier vallen tussen de vele treurbomen en

palmtakken afbeeldingen op die verwijzen naar de zee. Er lijkt op deze begraafplaats wat minder grafbeplanting aanwezig, maar te zien is dat bij jongere grafmonumenten het gebruik meer en meer voorkomt. Opvallend is dat er een beeld is ontstaan waarbij het lijkt alsof er in het oostelijke deel van de begraafplaats vooral jongere grafmonumenten geplaatst zijn. Dit lijkt zo, maar er staan of liggen nog steeds oudere grafmonumenten die echter hier minder duidelijk naar voren komen doordat de jongere monumenten sterker opvallen. Ook hier speelt het punt van kwaliteit een belangrijke rol. Dat kan bijvoorbeeld opgehangen worden aan de drie afwijkende grafmonumenten halverwege het grafvak aan de rechterzijde. Hier liggen naast elkaar drie nogal opvallende grafmonumenten waarvan de oudste uit een spitse piramide bestaat van baksteen met een zandstenen bekroning. Daarnaast ligt een zwart granieten stuk steen dat ook een spitse opbouw kent en rechts ervan weer een rood granieten steen. Alle drie de stenen staan waarschijnlijk op het graf van een persoon die bekendheid en aanzien genoot op het eiland. Het is dus zo dat er altijd afwijkende monumenten geplaatst zijn, waarvan sommige navolging kregen. In dit geval beschikken de toevoegingen over voldoende kwaliteit om in te passen in het geheel. Bijzonder voor Ameland is nog de aanwezigheid van een viertal graftrommels, alle bij elkaar geplaatst. Het gaat hier om graven van twee jong overleden mannen (12 en 17 jaar). Graftrommels komen in de provincie Fryslân nog veelvuldig voor en van de Waddeneilanden beschikken Vlieland en Terschelling ook nog over enkele graftrommels. Die van Vlieland zijn recent gerestaureerd.

Net als in Ballum en Hollum zijn ook hier grafmonumenten te vinden die blijk geven van aanpassing aan het ontstane beeld of zelfs bijdragen aan de kwaliteit van de begraafplaats. Een voorbeeld is de stèle voor Cornelis Scheltema (2013) dat hoewel nog nieuw, goed past in het geheel. De tekst en afbeelding zijn van deze tijd, maar de steen zelf voegt zich naar de rest. Ook de stèle voor Wicher Olthof (2004) hinkt op dezelfde gedachte net als dat van Janke Olthof (2012). Deze grafstenen kennen dezelfde vormgeving als veel oudere stenen en zijn bovendien van hardsteen. Bijzonder is de toevoeging bij de stèle van Gerben Jans Toren (1890). Een onopvallend stuk hardsteen is hier aan de voet van de stèle toegevoegd na een bijzetting in het graf in 2009.

Goedbedoelde pogingen zoals de stèles voor Gerrit Woudstra (1994) of het setje voor Cor Bloem (2008) en Hennie Spoelstra (2004) vallen dan weer uit de toon. Ze volgen wel de oude vormen maar dan in zwart, gepolijst graniet. Dit levert een sterk contrast op. Wanneer het graniet alleen gezoet was geweest had dit al minder contrast opgeleverd.

Net als op de andere begraafplaatsen wordt het gras frequent gemaaid wat bijdraagt aan een uniform beeld dat uitstraling geeft aan de grafmonumenten en de begraafplaats als geheel.

Afb. 13 De aanpassing aan het grafmonument van Gerben Jans Toren valt nauwelijks op.

Ten aanzien van asbestemmingen zijn er de reguliere mogelijkheden als een urnengraf en kunnen urnen bijgeplaatst worden in een bestaand graf. Ook is er in de noordwestelijke hoek van de begraafplaats een klein gedeelte waar as verstrooid kan worden. Het gedeelte is met een lage buxushaag omzoomd.

3.4 In bredere context

De begraafplaatsen op Ameland staan niet op zich en dat geldt zeker ook voor de grafmonumenten die erop voorkomen. Voor een brede visie is het goed om te kijken naar de beschreven karakteristiek en in hoeverre die ook elders nog te vinden is. Daarbij kan gekeken worden naar de andere Waddeneilanden maar ook naar de Friese kust. Het is bekend dat veel oude grafstenen van Ameland aan de vaste wal gemaakt werden, maar als dat in opdracht gebeurde naar bijvoorbeeld een tekening, dan staat dat los van de locatie waar de stenen gemaakt werden. Op Terschelling komen met name op de oude begraafplaats veel oude stèles voor die passen binnen het Noord-Nederlandse type. Ook zijn er veel afbeeldingen van schepen te vinden. In de dorpen Midland en Hoorn is meer aansluiting te vinden bij de grafcultuur van de dorpen op de vaste wal in Friesland. Op Schiermonnikoog zijn slechts enkele voorbeelden te vinden van de Noord-Nederlandse grafcultuur waarbij het opvalt dat er stèles voorkomen met een balk bovenop, iets wat veelvuldig in Groningen voorkomt. Op het kerkhof in Vlieland zijn ook stèles te vinden, zoals op Ameland, maar minder rijk uitgewerkt. Aan de vaste wal in Holwerd zijn de regels ten aanzien van de hoogte waarschijnlijk al veel vroeger aangescherpt. Er staan daar nauwelijks nog hoge en smalle stèles. Wel is het materiaal en de vormgeving sterk herkenbaar in de negentiende- en vroeg twintigste-eeuwse grafmonumenten. Dat is ook het beeld in de andere dorpen langs de Waddendijk. Verder weg zijn bijvoorbeeld in Den Helder op de gemeentelijke begraafplaats gelijkwaardige voorbeelden te vinden, zelfs met scheepjes (vaak ook nog ouder dan op Ameland en soms zelfs nog in hout). De wijze van gebruik van het oude deel van de begraafplaats in Den Helder is sterk vergelijkbaar met dat op Ameland.

Wat asbestemmingen betreft bestaan er in Hollum en Nes mogelijkheden tot verstrooiing van de as. Verder kunnen urnen bijgezet worden in bestaande graven of kunnen er urnengraven worden uitgegeven. Op het eiland is verder nog geen andere urnenvoorziening aanwezig (urnenmuur of urnentuin). Die voorzieningen zijn op de andere eilanden vaak wel aanwezig.

Afb. 14 Stèle in Den Helder uit het eind van de zeventiende eeuw.

3.5 Conclusie

De begraafplaatsen van Ameland kennen een sterke historische component die een goed inzicht geeft in de wijze waarop de dorpen in het verleden uiting gaven aan de dood van hun dierbaren. De relatieve welvaart die Ameland genoot in de achttiende eeuw vertaalde zich ook in de typische hardstenen stèles die destijds niet voor iedereen waren weggelegd. Aan de huidige situatie van de begraafplaatsen is goed te zien dat ze al geruime tijd vanuit één hand worden beheerd en dat de regelgeving voor de begraafplaatsen dezelfde is. De uit de regelgeving voortvloeiende mogelijkheid tot het plaatsen van

nieuwe en anders vormgegeven grafmonumenten vindt op alle drie begraafplaatsen een plek, met dien verstande dat er in Hollum minder druk staat op het oude kerkhof door de latere uitbreiding. De begraafplaatsen stellen geen hoge eisen aan het beheer omdat er van een specifieke groenaanleg geen sprake is. De bomenzoom wordt overeind gehouden als windsingel en het gras wordt kort gehouden. De paden worden onderhouden en de toegangshekken staan goed in de verf. Het onderhoud van de grafmonumenten is bij de rechthebbende neergelegd.

Vanuit het perspectief van het dagelijkse beheer is bij verschillende bezoeken gebleken dat het beleid omtrent de begraafplaatsen geen historische component lijkt te bevatten. Ondanks dat al ruim tachtig jaar geleden de eerste artikelen verschenen over de waarde van de grafcultuur op de Amelandse begraafplaatsen is een adequaat beleid tot instandhouding en behoud uitgebleven en worden de begraafplaats vooral in technische zin beheert. Daarbij kan ook gekeken worden naar de vroegere Rijksdienst voor de Monumentenzorg die de begraafplaatsen wel als waardevol heeft aangemerkt maar uiteindelijk niet beschermd heeft. Al in 1990 werd binnen de toenmalige rijksdienst de waarde van de begraafplaatsen erkend maar dat heeft nooit geleid tot aanwijzing als rijks- of gemeentelijk monument.

Voorts is het ten behoeve van de visie van belang dat er kennelijk veel nabestaanden zijn die zich wel bewust zijn van de waarden van de begraafplaatsen en proberen hun grafmonument in te passen in het historische karakter. Daarbij hebben ze vooral aandacht voor de vorm en het materiaal. De vormgeving, vooral van afbeeldingen en tekst ogen modern, maar dat is pas echt zichtbaar wanneer men dicht op de steen staat. Een dergelijke houding zou aangemoedigd kunnen worden en kan onderdeel zijn van een brede visie.

4 VOORSTEL VISIE

Vanuit de hiervoor beschreven karakteristiek en de huidige situatie volgen feitelijk al een aantal aandachtspunten. Om die aandachtspunten in te kaderen is het nodig om een visie te formuleren. Met die visie wordt ook duidelijk of die aandachtspunten later in de uitwerking van de visie daadwerkelijk opgepakt moeten worden of kunnen blijven liggen. Immers een visie waarbij het uitgangspunt is dat helemaal geen rekening gehouden zal worden met de cultuurhistorische waarde brengt een andere uitwerking mee dan een visie waarbij wel rekening gehouden wordt met de cultuurhistorische waarden van de begraafplaatsen. Een visie geeft de positie weer waar een organisatie, in dit geval de gemeente Ameland met zijn begraafplaatsen, wil staan over een periode van een xx jaar. Het formuleren van een missie door het team dat de begraafplaatsen beheert, kan ondersteunend werken aan de visie.

4.1 Input

De betrokken partijen bij het opstellen van een breed gedragen visie zijn de gemeente Ameland, als houder van de begraafplaatsen, de werkgroep inventarisatie grafmonumenten en de cultuurhistorische stichting 'De Ouwe Pôlle Ameland'. De belangen van deze drie partijen lopen enigszins uiteen. De werkgroep wil zich in principe richten op het behoud van veel grafmonumenten vanwege de genealogische waarde en ook omdat ze 'kaalslag' vreest. De gemeente hanteert vooral de vastgestelde regelgeving en wil graven en grafmonumenten ruimen waarvoor niet meer betaald wordt zodat er ook weer ruimte is voor het uitgeven van nieuwe graven. De gemeente heeft tot nu een praktische visie gehanteerd waarbij, zoals al eerder is vermeld, de financieel-technische kant van het begraven prevaleert. De gemeente begrijpt dat er sprake is van historische waarden en wil daartoe dan ook graag uitvoering geven aan artikel 22 uit de verordening op het beheer en gebruik van de begraafplaatsen. Ze wil daartoe eventueel een eregalerij van te behouden grafmonumenten oprichten op elke begraafplaats. Stichting De Ouwe Pôlle richt de blik wat breder dan alleen het behoud van waardevolle grafmonumenten. Zij heeft gepleit voor een breed gedragen visie waarin ook gekeken wordt naar de wijze van grafuitgifte en het vergunnen van grafbedekkingen. Tevens zou de inventarisatie uitgevoerd dienen te worden conform de systematiek die eerder op Schiermonnikoog is toegepast. Het laatste punt staat feitelijk los van een visie maar het is duidelijk dat in een breed gedragen visie zowel oog moet zijn voor de exploitatie van de begraafplaatsen als voor de cultuurhistorische waarden.

4.2 Visie

Met in het achterhoofd wat de verschillende partijen naar voren hebben gebracht en hoe zij denken over de begraafplaatsen, dan komt naar voren dat de partijen op zich hetzelfde willen, maar niet op dezelfde manier. Erkenning van de cultuurhistorische waarden lijkt voor de gemeente een afwijking van het tot nu toe gevoerde beleid terwijl de werkgroep mogelijk onvoldoende oog heeft voor het feit dat veel van de inwoners van Ameland rekenen op een plek op deze begraafplaatsen en dat de gemeente gebonden is aan specifieke regels. De gemeente heeft dus een verplichting naar de bewoners. In een visie zou die verplichting ook andere elementen kunnen gaan inhouden.

Een visie voor de begraafplaatsen kan als volgt luiden:

Het begraven op de kerkhoven van Ameland levert naast genealogische waarden ook cultuurhistorische waarden op. Het aanbieden van voldoende grafruimte gaat hand in hand met het garanderen van behoud van de geschiedenis. Voorlichting en communicatie over de historie en begraafpraktijk zijn onderdeel van het dagelijkse beheer. De begraafplaatsen worden meer geëxploiteerd als cultuurhistorische locaties in plaats van louter technische locaties voor lijkbezorging. Nieuwe ontwikkelingen zijn niet uitgesloten maar deze zullen begeleid worden ten opzichte van de gegroeide waarden. De karakteristieken van de begraafplaatsen vormen de leidraad bij het beheer.

4.3 Gevolgen visie

Uit de hiervoor beschreven visie komt direct een aantal hoofdlijnen naar voren die hier opgesomd worden naar prioriteit:

- 1 De gemeentelijke begraafplaatsen van Ameland zijn plaatsen waar de inwoners van Ameland al eeuwenlang hun laatste rustplaats vinden. Het uitgangspunt is dat dat ook zo blijft;
- 2 De begraafplaatsen worden niet gezien als onderdelen die per se kostendekkend moeten zijn. Het behoud van deze cultuurhistorische waardevolle locaties wordt meer opgevat als een 'park' ten dienste van de bewoners en gasten die het eiland bezoeken;
- 3 Uit het voorgaande komt naar voren dat de gemeente haar beleid ten aanzien van de begraafplaatsen opnieuw vaststelt;
- 4 In het hiervoor genoemde vast te stellen beleid wordt duidelijk gemaakt hoe omgegaan wordt met grafmonumenten die waardevol zijn, vervallen zijn of in slechte staat verkeren;
- 5 Om dit alles te ondersteunen dient de verordening afgestemd te worden op een aangepaste bedrijfsvoering waarbij de monumentale waarden zoveel mogelijk in stand blijven, dan wel versterkt worden, bijvoorbeeld door hergebruik en aanmoediging van het blijven gebruiken van de grafrechten. Er wordt vooral gekeken naar passende voorwaarden voor plaatsing van nieuwe grafmonumenten maar ook naar een juiste inpassing van nieuwe ontwikkelingen zoals urnenmuren;
- 6 De gemeente zal richting de inwoners van Ameland meer aan voorlichting en communicatie doen over de wijze van omgang met de begraafplaatsen en wat daarvoor gevraagd wordt van de bewoners. Daarbij kunnen reeds bestaande voorbeelden van inpassing aangehaald worden;
- 7 Er dient een (juiste) waardering te komen van de monumentale waarden van begraafplaatsen en grafmonumenten, liefst gezoneerd zodat bepaalde (afwijkende) wensen toch een plek kunnen krijgen;
- 8 Er zal gekeken worden naar alternatieve middelen en mogelijkheden voor instandhouding van de te behouden grafmonumenten en andere onderdelen van de begraafplaatsen zoals de muur.

Uit deze hoofdlijnen komen verschillende werkzaamheden voort die in het volgende hoofdstuk kort uitgewerkt worden om het verdere proces op gang te kunnen brengen.

5 BETEKENIS VISIE

Naar aanleiding van de visie zijn vooralsnog acht hoofdlijnen te benoemen. Aan deze hoofdlijnen kunnen verschillende processen en werkzaamheden worden gekoppeld. Die worden hieronder kort beschreven. Bij het oppakken van de werkzaamheden kan het item, indien nodig, verder uitgewerkt worden.

Los van de beschreven gevolgen van de visie zal de eerste stap zijn dat het college van B&W de hiervoor beschreven visie zal moeten goedkeuren. De visie is in vertegenwoordiging van leden van de werkgroep die is ingesteld om een lijst van waardevolle grafmonumenten op te leveren, de stichting De Ouwe Pôlle Ameland en een begeleidend gemeenteambtenaar opgesteld. De visie is op 22 november uitgebreid besproken evenals de daar uit voortvloeiende consequenties en gevolgen. Besproken is onder meer dat de werkgroep blijft pleiten voor een niet al te drastisch ruimen van, vooral oudere, grafmonumenten om kaalslag te voorkomen. Door hier in het beleid meer rekening mee te houden zou hieraan tegemoet gekomen kunnen worden. Een van de belangrijkste onderwerpen rondom de visie is het punt van communicatie. Hier zal voldoende aandacht aan besteed moeten worden om ervoor te zorgen dat duidelijk wordt dat de gestage opbouw van de cultuurhistorische, genealogische en funeraire waarden niet zomaar teniet mag gaan. De grafmonumenten vormen als het ware bouwstenen van een groter geheel. Het zou nabestaanden en andere betrokkenen duidelijk moeten zijn dat zij invloed hebben op dit geheel door het aanleveren van hun bouwsteen in de vorm van een grafmonument. Hoe meer dit grafmonument past in de traditie en karakteristiek, hoe beter het oude beeld behouden kan blijven. Kijkend naar de visie, betekend dat niet dat moderne materialen uitgesloten zijn of dat er geen nieuwe grafmonumenten meer geplaatst zouden kunnen worden. Integendeel, het vraagt echter wel een goede overweging wat de uitstraling van zo'n monument wordt. Wat ook meespeelt is waar het grafmonument geplaatst wordt. Om dit te ondervangen dienen in het beleid maatregelen genomen worden.

5.1 Uitwerking van de beschreven gevolgen

1 *De gemeentelijke begraafplaatsen van Ameland zijn plaatsen waar de inwoners van Ameland al eeuwenlang hun laatste rustplaats vinden. Het uitgangspunt is dat dat ook zo blijft*

De begraafplaatsen blijven begraafplaatsen waar alle vormen van lijkbezorging een plek kunnen vinden. Er zal geen sprake zijn van sluiting van delen van de begraafplaatsen.

2 *De begraafplaatsen worden niet gezien als onderdelen die per se kostendekkend moeten zijn. Het behoud van deze cultuurhistorische waardevolle locaties wordt meer opgevat als een 'park' ten dienste van de bewoners en gasten die het eiland bezoeken*

Naarmate een begraafplaats ouder wordt, is het normaal dat de kostendekkendheid afneemt. Er komt wel wat voor terug, namelijk cultuurhistorische en genealogische waarden die afleesbaar zijn en de geschiedenis van de plaats duiden waarin de begraafplaats ligt. De vergelijking met een park wordt hier gemaakt vanwege het feit dat bij een park normaliter niet gekeken wordt naar wat het opbrengt. Bij de inzet van de gemeente voor het begraven zal wel gekeken worden naar dat dit de kosten dekt maar waar het behoud en onderhoud van oudere waarden betreft kan dit niet uit de inkomsten gedekt worden. Het meer inzetten van de begraafplaatsen als onderdelen van de geschiedenis van Ameland kan een verrijking betekenen van het huidige aanbod. Ameland mag gerust laten zien dat deze plekken bijzonder zijn.

3 *Uit het voorgaande komt naar voren dat de gemeente haar beleid ten aanzien van de begraafplaatsen opnieuw vaststelt*

Wanneer de begraafplaatsen niet louter meer als plaatsen van begraven worden opgevat maar ook als plaatsen van herdenken en beleven dan dient het beleid van de gemeente hierop aangepast te

worden. Samen met de historische vereniging kan getracht worden meer aandacht te geven via publicaties, websites en andere uitingen. Vooral ook zal de gemeente in de dagelijkse omgang met de begraafplaatsen haar medewerkers moeten duidelijk maken dat er meer aan de begraafplaatsen vast zit dan alleen het begraven en begraven houden.

4 In het hiervoor genoemde vast te stellen beleid wordt duidelijk gemaakt hoe omgegaan wordt met grafmonumenten die waardevol zijn, vervallen zijn of in slechte staat verkeren

Het beleid rondom de begraafplaatsen dient vooral duidelijkheid te scheppen over de wijze waarop omgegaan wordt met de waardevolle grafmonumenten, met name in de context tot het geheel. Dat de begraafplaats zich verder ontwikkelen door het gebruik staat vast, maar de wijze waarop wordt beter omschreven. Er zullen grafmonumenten zijn die nimmer mogen verdwijnen, grafmonumenten die op termijn zullen verdwijnen en grafmonumenten die op korte termijn verdwijnen. Bij dat laatste zullen de vastgestelde juridische regels vanzelfsprekend gevolgd worden. Herstel van grafmonumenten, zeker van die grafmonumenten die teruggevallen zijn aan de gemeente zouden niet alleen ten laste moeten komen van de gemeente maar bijvoorbeeld van een op te richten stichting 'vrienden van de begraafplaatsen'. Door deze stichting zich te laten richten op de instandhouding kan de gemeente zich meer richten op de dagelijkse praktijk van begraven en de daarbij behorende administratie.

Afb. 15 Dit soort grafmonumenten hebben een dermate rijke betekenis dat instandhouding gewaarborgd dient te worden.

5 Om dit alles te ondersteunen dient de verordening afgestemd te worden op een aangepaste bedrijfsvoering waarbij de monumentale waarden zoveel mogelijk in stand blijven, dan wel versterkt worden, bijvoorbeeld door hergebruik en aanmoediging van het blijven gebruiken van de grafrechten. Er wordt vooral gekeken naar passende voorwaarden voor plaatsing van nieuwe grafmonumenten maar ook naar een juiste inpassing van nieuwe ontwikkelingen zoals urnenmuren

De huidige verordening dateert uit 2005 en is niet aangepast aan de laatste wijzigingen in de Wet op de lijkbezorging uit 2010. Het vastgestelde beleid ten aanzien van te behouden grafmonumenten maar ook voor nieuwe grafmonumenten dient ook beter afgestemd te worden, met name in de aanvullende regels voor grafbedekkingen. Aanmoediging van het behouden van de grafrechten kan liggen in het geven van goede voorbeelden van hergebruik.

6 De gemeente zal richting de inwoners van Ameland meer aan voorlichting en communicatie doen over de wijze van omgang met de begraafplaatsen en wat daarvoor gevraagd wordt van de bewoners. Daarbij kunnen reeds bestaande voorbeelden van inpassing aangehaald worden

Communicatie en voorlichting zullen een grotere rol moeten gaan spelen. Niet alleen over de cultuurhistorische waarden maar ook over wat het begraven op het eiland precies inhoudt. Dat betekent dat er een breed communicatieplan moet komen waarin niet alleen doelgroepen benoemd worden maar ook afgestemd wordt met betrokken organisaties zoals uitvaartondernemingen, steenhouwers, kistenleveranciers en Stichting Ameland Museum, Stichting 'De Ouwe Pôlle', Persbureau Ameland, Waddenpost, VVV Ameland, Historische Vereniging Noordoost Friesland, De Amelanders, Gemeentearchief Ameland en Historisch Informatiecentrum NO-Fryslân. Al deze partijen kunnen in hun communicatie naar de inwoners maar ook richting gasten op het eiland het beleid van de gemeente uitdragen.

7 Er dient een (juiste) waardering te komen van de monumentale waarden van begraafplaatsen en grafmonumenten, liefst gezoneerd zodat bepaalde (afwijkende) wensen toch een plek kunnen krijgen

In het op te stellen beleid zal ook gekeken moeten worden naar waar nieuwe ontwikkelingen op de begraafplaatsen meer voor de hand liggen zodat elders de monumentale waarden beter gewaarborgd blijven. Dat kan door de begraafplaatsen te verdelen in zones waarvoor omschreven wordt wat daar wel en niet kan. Uitgangspunt is, dat het begraven daarvan geen hinder ondervindt.

Afb. 16 Urnenmuur op het kerkhof van Vlieland, verwerkt in een keermuur.

8 Er zal gekeken worden naar alternatieve middelen en mogelijkheden voor instandhouding van de te behouden grafmonumenten en andere onderdelen van de begraafplaatsen zoals de muur

Zoals al onder punt 4 al is aangegeven kan een stichting 'vrienden van...' helpen bij de instandhouding van de grafmonumenten. Ook het verwerven van subsidies kan bijdragen aan de instandhouding. In het verlengde hiervan kan een gesprek aangegaan worden met de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed waarin verkend wordt in hoeverre het niet aanwijzen van de begraafplaatsen als rijksmonument een omissie uit het verleden is.

5.2 Beleidsaanpassingen

De hiervoor beschreven gevolgen van de visie bevatten een behoorlijk aantal aanknopingspunten op grond waarvan het huidige proces rondom het begraven aangepast kan worden. Het huidige beleid is te vinden in de toelichting op de verordening op het beheer en het gebruik van de gemeentelijke begraafplaatsen voor de gemeente Ameland 2005. We lezen in deze toelichting al veel zaken die overeenkomen met wat in dit rapport staat. De gemeente erkent in dat beleid al dat de begraafplaatsen een zekere waarde kennen die speciale aandacht vragen. Daartoe zou ook een inventarisatie van historische en culturele waarden samengesteld moeten worden. De grondslag daarvoor is ook opgenomen in de verordening onder artikel 22. Ook bij het uitgeven van nieuwe grafmonumenten blijkt al nagedacht te zijn over de wijze waarop dat plaatsvindt in verhouding tot de cultuurhistorische waarden. Toch blijkt in de praktijk dat het beleid dat in deze toelichting is opgenomen, te weinig uitgewerkt is om in de praktijk te werken. Zo is er pas anno 2017 een inventarisatie opgestart en ook blijken de nadere regels ten aanzien van de grafbedekkingen niet de instandhouding van de karakteristiek te waarborgen. Zo wordt de hoogte van de grafmonumenten

Karakteristiek en visie gemeentelijke begraafplaatsen Ameland

beperkt tot 1,25 meter terwijl de unieke stèles op de begraafplaatsen soms wel twee meter hoog zijn. Ook blijkt dat alleen voor het oude gedeelte op Hollum nadere regels gelden terwijl feitelijk deze ook toepasbaar zouden moeten zijn op de begraafplaatsen in Ballum en Nes. Moderne en kleurige grafmonumenten tasten in Nes ook het karakteristieke beeld aan, maar daar valt vanuit de huidige regelgeving niet tegen op te treden (zie ook afbeelding 8).

Een start met de beleidsaanpassingen kan gemaakt worden door allereerst de visie te laten aanvaarden door B&W, maar niet nadat men kennis heeft genomen van de voorgenomen beleidswijzigingen. Die beleidswijzigingen houden onder meer in (enigszins in chronologische volgorde):

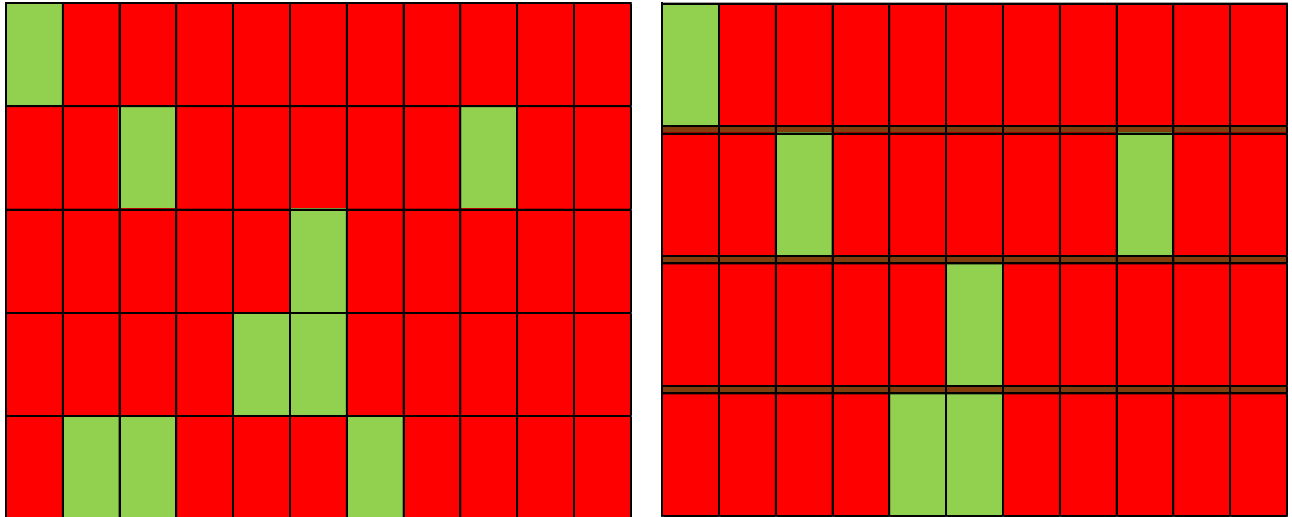
- ✓ Grotere inzet op communicatie en voorlichting
 - ✓ *Op korte termijn moment organiseren voor raad en college omtrent dit onderwerp*
 - ✓ *Op korte termijn moment organiseren voor eilandbewoners*
 - ✓ *Inzetten op ruimte voor excursies op de begraafplaatsen bijvoorbeeld onder leiding van De Ouwe Pôlle*
- ✓ Aanpassen verordening en nadere regels met nadruk op plaatsen nieuwe grafmonumenten
 - ✓ *Verordening die nabestaanden meekrijgen, starten met toelichting in klare taal over hoe en wat van de regelgeving*
 - ✓ *Instellen van een commissie wanneer nieuw te plaatsen grafmonumenten niet direct op grond van de ingestelde regels aanvaard kunnen worden (dit om de politieke route af te dekken)*
 - ✓ *Duidelijk maken dat alles mag, maar niet overal.*
- ✓ Omschrijven wijze waarop de door de werkgroep geselecteerde grafmonumenten worden behouden
- ✓ Omschrijven wat de omgang zal zijn met overige grafmonumenten op de begraafplaatsen
- ✓ Instellen zonerings voor behoud karakteristieke waarden
 - ✓ Nes: groene zones is inzetten op ontwikkelingen, rode zone meer op behoud

Afb. 17 Voorstel tot zonerings op de begraafplaats in Nes.

Karakteristiek en visie gemeentelijke begraafplaatsen Ameland

- ✓ *In Ballum is nauwelijks zoning mogelijk maar in Hollum ligt het voor de hand een onderscheid te maken tussen het oude kerkhof en de uitbreiding.*
- ✓ Gebieden aanwijzen die voor langere periode op slot gaan om te kunnen dienen als buffer (dit zijn bijvoorbeeld delen die nu een te kleine grafmaat kennen). In Hollum en op delen van de begraafplaats in Nes zou op die wijze op termijn weer begraven kunnen worden binnen een passende grafmaat zonder dat er al te veel verstoring optreedt.

Links is de huidige situatie waarbij de groene graven vrij zijn, oftewel waar geen grafmonument staat. Hier zouden tijdelijk grafmonumenten geplaatst kunnen worden die elders verwijderd zouden moeten worden. Nadat steeds meer graven vrijkomen kan na verloop van tijd dit gedeelte wat ruimer opgezet worden, dus van vijf naar vier regels met enige tussenruimte. Door aan de grafmonumenten dezelfde eisen te blijven stellen, zal het beeld hierdoor nauwelijks wijzigen. Wel loopt natuurlijk het aantal beschikbare graven hierdoor terug.

- ✓ Op termijn zal het beleid geëvalueerd dienen te worden en waar nodig aangepast.

6 ADVIES

Bureau Funeraire Adviezen adviseert dit rapport voor te leggen aan het college met daarbij te formuleren de zaken die na aanvaarding gedaan moeten worden. Uitgangspunt daarbij is dat het college begrijpt dat enige investering nodig is en dat samenwerking met stichting De Ouwe Pôlle een belangrijke factor is. Voor zover het aan te passen beleid in eigen hand opgesteld kan worden, is dat aan te bevelen. Waar nodig kan Bureau Funeraire Adviezen hulp bieden bij de communicatie of controleren van opgestelde stukken. Belangrijk is dat niet alleen het beleid vastgelegd wordt op papier maar dat dit ook uitgedragen wordt.

7 BRONNEN EN LITERATUUR

Literatuur:

- Elzinga, G. e.a.; 300 jaar Ned. Herv. Kerk Hollum, 1978.
- Stenvert, Ronald e.a.; Monumenten in Nederland. Fryslân, Zwolle 2000
- Strubbe, J.H.; *Rij d'r eens langs!! Reisgids langs Ameland Kerken en Zerken*, Damwoude 1990
- Wijnsma, A.J.; Monumenten van de maand: Hollum, Ameland, uit de reeks beschermde dorpsgezichten in Friesland, 1991.

Websites:

- Ameland historie:
<http://www.amelandhistorie.nl/news/kerken-op-de-algemene-begraafplaats-van-nes/>
- Beeldbank van de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed: <http://beeldbank.cultureelerfgoed.nl/>